

NYELV ÉS KÖZÖSSÉG

Ez a fejezetcím (eredetileg: előadáscím) nem tőlem származik, hanem a kötet (eredetileg: az előadássorozat) szerkesztőitől. Magam ebben az "Egyén -- közösség" főcímet viselő együttesben mindenképpen ezt választottam volna: "Nyelv, egyén, közösség", vagy igazabban: "Nyelv, közösség, egyén"; minthogy az egyén/ek/ számára a közösség/-iség/ az egyetlen lehető létezési forma; s a közösséghez való felcsatlakozásnak, majd a benne élésnek és a rá való (s ezzel együtt a természeti valóságra való) alakító visszahatásnak a nyelv/-iség/ a legfőbb és leghatékonyabb eszköze. Csak hát úgy vagyunk a nyelvvel is, mint a levegővel: olyan természetes, hogy van, hogy körülvesz bennünket, hogy csak akkor vesszük észre a létét -- majd a nélkülözhetetlenségét --, amikor baj van vele. A meglétét nem észleljük, nem tudatosítjuk; a hiányát annál inkább.

Nemegyszer róttak már meg ezekért az -iség végzetű megjelenésekért, mondván: puszta sejtelmeskedést jelentenek ezek az alapszó, azaz a közösség /vagy: társadalom/. illetőleg a nyelv helyett. Nos: a közösség, a társadalom, s ugyanígy a nyelv: alakulatok, kész tények. A közösségiség avagy társadalmiság az egyik oldalon, s a nyelviség a másikon: továbbiakra lehetőségeket adó vívmányok. A közösségiség például azt jelenti az egyén számára, hogy hasonló fajúaknak kisebb vagy nagyobb közösségébe születik bele, amelytől - ha másként nem, utánzása révén -- megismerheti az önfenntartás és fajfenntartás legszükségesebb magatartási kellekeit. A társadalmiság (ami ugyanez, csak emberi fokon) emellett az addig felhalmozódott ismeretek és tapasztalatok átvételére is lehetőséget nyújt, s teret biztosít az imént említett (az állatvilágból magunkkal hozott) két alapösztön érvényesítése mellett az emberi szférában

belénk épült harmadiknak: az önkifejezés, az önmegvalósítás igényének a számára is.

S ez az utóbbi már elképzelhetetlen a harmadik -iség: a nyelviség nélkül. A nyelvesség - mint tény, s még inkább mint adottság, sőt vívmány - "arra épül, hogy az emberi nem egységei - az együttélés alapját jelentő mikrotársadalmak - kifejlesztettek egy (illetőleg hát: egy-egy) olyan eszközt, amely a felhalmozódott tapasztalatokat mentális úton átadhatóvá-átvehetővé teszi. De ez csak azért lehet, mert az emberben a törzsfajlás során biológiailag öröklődő, s az egyed által is biológiailag örökölt készség halmozódott fel, amely lehetővé teszi minden embernek született lény számára, hogy ezt az eszközt elsajátítsa; s így a megismerés folyamatában - addig elért eredményeit átveve - társadalmi úton kapcsolódják bele".¹

Úgy tanultuk kiskorunkban: "a kutya ugat, a macska nyávog, a ló nyerít, az ember pedig beszél". Az első három föltétlenül igaz. A kutya azért ugat, mert kutya, a macska azért nyávog, mert macska, a ló azért nyerít, mert ló. Sőt: a kutya egy bizonyos életkorban akkor is ugatni, a macska akkor is nyávogni kezd, ha tejen nevelték egy emeleti lakás fürdőszobájában, és soha másik kutyát, illetőleg másik macskát nem látott. Mert a kutya "kutyául" ugat, a macska "macskául" nyávog: egy bizonyos biológiailag beleépült és spontán módon érvényesülő fiziológiai program alapján. - De az, hogy "az ember beszél", már nem így igaz, hanem így: "az emberek beszélnek", mégpedig ki-ki valamilyen nyelven, amelyet meg kell tanulnia a környezetétől.

Am amikor a gyermek beszélni kezd, jóval többet tanul, mint egyszerűen a nyelvet. Tulajdonképpen a valósággal, a külvilággal ismerkedik eközben, és ezáltal; majd e folyamat révén eljut önmagához is. Ezt "szocializáció" néven szokás nyilvántartani (amit magyarul a "társadalmiasulás", azaz: társadalmivá válás adna vissza; a félresikerült "társadalmasulás"

ugyanis ezt jelentené: társadalommá válás; márpedig a gyermek társadalmivá lesz, nem társadalommá). Ám ez valójában krántsem "beilleszkedés" vagy épp "alkalmazkodás". ahogy tekinteni és magyarázni szokták. Nem valamiféle kész egyéniség csiszolódik ebben hozzá a többi kész egyénhez; nem szuverén egyének önmagukat és egymást korlátozó összeccsiszolódása hozza létre a társadalmat. Épp fordítva: e folyamat igazul mondva "humanizáció", melynek során a biológiailag embernek született - mondjuk így: a "humanibilis", azaz emberré válásra képes - lényt a társadalom - döntő mértékben a nyelviség segítségével - mentálisan is emberré emeli, közösség szintjére hozza fel, hogy így tegye képessé a rajta való tülelkezésre, a belőle való kiemelkedésre; röviden arra, hogy először a közösség tagja legyen, azután és ezen keresztül önmaga, azaz egyedből egyén, majd végül egyéniség.

E folyamatnak alaptermészete - és sikerességének kulcsmozzanata - az imént említett sorrendiség: az adott közösség kognitív szintjére való felemelkedés, s utána az azon való tülelkezés. Ugyanez áll a külvilág, a (fizikai és társadalmi) valóság tényeivel, szerkezetével, működésével való kapcsolatra is: először meg kell ismerni őket, hogy azután - természetük ismeretében - hatni tudjunk rájuk. Így hát akár a közösséghez, akár a fizikai valósághoz, vagyis akár a társadalomhoz, akár a természethez való kapcsolatát nézzük is: a mindenkor új nemzedék mindenkor "betanuló" rétege a közösségnek, kritikus tanulmányozója - de szükségszerűen tanulmányozó kritikusa - addig elért eredményeinek, addig megszerzett ismereteinek, tapasztalatainak. Persze könnyű helyzete van: a fogalmak és összefüggések túlnyomó részét már nem felfedezni kell, csak megismerni, és érvényük tartalmát-terjedelmét saját élményei segítségével ellenőriznie.

Mindennapos példák! A kisgyermek kitárt karral szalad az izzó kályha felé. De a "társadalom" a közvetlen környezet, fenyegető hánglejtéssel kiáltja: Forró! Másnap bele akar inni hirtelen a gőzölgő kakaóba. S ismét ugyanaz a kiáltás rettentí vissza. Agyában úgy kapcsolódik össze a két igen eltérő jelenségnek közös - és számára fenyegető - tulajdonsága, ahogy a szó segítségével nélkül talán sosem találna egymásra. Alakul benne a tartós képzet. De azért ellenőrzi a fogalom tartalmát és terjedelmét. Egyszer a kályhán, egyszer a kakaón. S máris elsajátította, a szó legszorosabb értelmében sajátjává érlelte, magáévá tette. Megtanulta a szót, s megismerte egyben a vele jelölt valóságdarabot is.

Miért mondhatjuk ki ekkora biztonsággal, hogy a nyelv (valamelyik nyelv) megismerése, a beszéd tanulása, a valósággal való ismerkedés is egyben. Legalábbis az első nyelvé, az anyanyelvé? Mert jól tudjuk: a nyelvekben a társadalmak a valóságot tükrözik és tagolják. Megnyilatkozásaiban az állat "reagál"; az ember viszont elemez, értékkel, és annak alapján válaszol az őt érő ingerekre, ösztönzésekre. Az állati "kommunikáció" indítékában ösztönös, tartalmában szubjektív; hiszen a belső idegállapotnak spontán kifejeződése, s a környezetre tett hatása legtöbbször nem szándék, csak eredmény. Az emberi megnyilatkozás - épp, mert nyelvi eszközökből szerkesztett - informatív szándékú, ábrázoló erejű, befolyásoló hatású; a partner számára olykor a közvetlen érzékeléssel egyenértékű (az elbeszélés, a leírás), olykor annál is pontosabb, mélyebbre menő a (magyarázat).

Hogy a nyelvek különböznek-e egymástól (azaz hogy egyetlen nyelv volt-e kezdetben, s az fejlődött szét), vagy hasonlítanak-e egymásra (azaz külön-külön eredetűek, s mégis sok a közös vonás bennük): nehezen eldönthető kérdés. De hogy hasonlóságuk nem szükségszerűen közös származásuk maradványa, hanem a tükrözött valóság azonosságában gyökerezhet, azt sok minden

bizonyítja. Gondoljunk csak a szófajokra! Nemigen ismerünk olyan nyelvet, amelyben ne a főnév, a melléknév, s számnév és az ige volna a négy alapszófaj. Vajon miért? Mert a valóságban vannak "dolgok": ezeket a főnév nevezi meg. E dolgoknak vannak jellemző jegyeik, mégpedig "minőségük", amit a melléknév, "mennyiségük", amit a számnév, további lét- és mozgásformáik, amit az ige tükröz. S persze a dolgok térben, időben léteznek és érintkeznek, ok-okozati viszonyban kapcsolódnak össze, az események egymásra, sőt egymásból következnek: ezeknek a kifejezésére viszonyszók vagy másfajta viszonyítóelemek alakultak minden nyelvben.

Szokás ezt a hasonlóságot valami "gondolkodási mélystruktúrával" magyarázni. De honnan is származnak magának a gondolkodásnak a törvényei? Ellentétesség, vagylagosság, okság, következményesség: ezek elsődlegesen mind valóságkategóriák. Gondolkodásunk (bár korántsem síktükröként) az objektív valóságot tükrözi; beszédünk pedig (bár távolról sem tökéletesen) gondolkodásunkat: az objektív valóságnak bennünk élő képét (és e kép belső továbbépítését), azaz a szubjektív valóságot teszi érzékelhetővé mások számára.

Előbbi tételünknek azonban van egy másik arca. Mert jól tudjuk azt is: a valóságot a nyelvekben a társadalmak tükrözik és tagolják. S mindegyik a maga - történelmileg kialakult - látásmódja szerint- Mi esküszünk rá, hogy a valóságnak van egy olyan eleme, jelensége, hogy "répa", s ennek válfajai (sárgarépa, fehérrépa, marharépa): s van egy másik, a "reték" amelyik már nem ugyanaz, csak hasonlít ezekre. Az angol arra esküszik, hogy a carrot (sárgarépa), a turnip (fehérrépa), a beet (marharépa) csak hasonlítanak egymásra, de külön-külön dolgok; mint nekünk a répa meg a retek. - Nekünk húsz újjunk van összesen (tíz a két kézen, tíz a kétlábbon) a németnek csak tíz, mert ami a lábán van, az neki nem újj (finger), hanem más (zehe); az angol meg mindössze nyolc ujjat számol össze önmagán, mert egy-egy kezén csak négy újj (finger) van, meg

hüvelyk (thumb), ami nem ujj, hanem a négy ujj "kontrája" önmagában (pl. a szerszámnyél fogásakor).

Kinek van igaza? Mindegyik a valóságot tükrözi, csak más és más tagolásban!

Vagy ki mondáná közülünk, hogy a "borda", a "létra" és a "szekér" a valóságnak nem három egymástól távol eső pontján áll: a borda a testrészek (esetleg a szövészek részei), a létra a falramászó alkalmatosságok, a szekér pedig a szállítóeszközök tartományába; s "objektíve" nem kapcsolja őket semmi össze. Legalábbis a mi képzeletvilágunkban, amelyről pedig úgy tartjuk: a valóság részeit és objektív összefüggéseiket tükrözi. Nos, a szlovákban a borda: rebros, a létra: rebrík a szekér: rebrinák; s így e nyelv beszélőinek - "a valóság részeit és objektív összefüggéseiket tükröző" képzeletvilágában a létrát elsődlegesen az jellemzi, hogy bordás tárgy, a szekeret meg, hogy létrás oldalú alkotmány, amelynek létrás oldala bordáiban bővelkedik.

S most már csak azt kell - harmadikul - fel- és elismernünk, hogy a valóságot a társadalmak a nyelvekben tükrözik és tagolják; s akkor nyelv, közösség és egyén kapcsolata rövidre zárul, hiszen az egyén valóságismerete a nyelvi közvetítés révén így világosan a társadalmi tapasztalatból eredeztethető, sőt: eredeztetendő. Nekünk pl. a piros zászló meg a vörös zászló két külön dolog; a németnek a rote Fahne, az oroszoknak a krasznyj flag egy. Számomra korántsem mindegy, hogy valaki "elrejtőzött a bokrok mögé" vagy: "elrejtőzött a bokrok mögött"; az angol számára ez a különbség nemcsak hogy kimondhatatlan, hanem egyenesen érzékelhetetlen. Amiképp viszont nekem eszembe sem jutna megszámlálni a jelenlevőket, mielőtt kimondom ezt: "örülök, hogy itt vagy közöttünk". Az angolnak azonban tekintetbe kell vennie: kettőnk között-e (= between us) vagy tágabb körünkben (= among us).

Lám: bármelyik oldaláról vizsgáljuk is a nyelv és valóság kapcsolatát, közéjük iktatott harmadikként szükségképpen ott van a társadalom, a nyelviség társadalmisága. Társadalmi az a közeg, melyben a nyelv létrejön; de az is, amelyben él és működik. Egy nyelv addig nyelv, ameddig valamely társadalom felhasználja mindennapos beszédtevékenysége eszközeül. (Ez a "társadalom" akár virtuális is lehet; ezért számít élő nyelvek élő hajtásának az egyre több szakterületen használható és használatos eszperantó.) Valójában a nyelv létének objektivitása a kollektív szubjektivitásban gyökerezik, semmi egyébben. Ez azt jelenti: az "asztal" azért esztől asztal, mert itt nálunk mindenki azt hiszi, hogy az. Nem sokat kell észak felé utaznunk ahhoz, hogy ez érvényét veszítse: ott már mindenki azt hiszi róla, hogy stol, tehát ott "objektíve" az; nyugat felé haladva pedig egyszer csak Iisch lesz belőle, azután table; és így tovább, a kollektív hiedelemnek megfelelően.

A szó, a képző, a rag: nyelvi jel. Ez a vele jelölt tárgy, tulajdonság, mozgásforma, viszonyfajta felől nézve valójában nem okszerű, csak szokásszerű. Hiszen nem a dolog természetét tükrözi. Ha azt tükrözné, egyetlen nyelv volna a világon. Valóság és nyelv - jelölt- és jel - között a történeti (társadalmi) megszokás teremtett kapcsolatot. - De megteremtette, s ezért ez a kapcsolat objektív. Van! Az imént azt mondtuk: "csak szokásszerű" ám ha a jel használója - a beszélő egyén - felől nézzük, azt kell mondanunk: "így szokásszerű". Rá ez a társadalmi megszokás kötelező. Ha nem ismeri vagy nem ismeri el, nem ért meg másokat, s mások sem értik meg őt. Ezért kell nagyon pontosan ismernie a nyelvi eszközöket és szerkesztésformák társadalmilag rögzített - számára adott - értékét, s pontosan alkalmaznia őket megnyilatkozásaiban.

Az ember(-iség)-é annyi a természetből, amennyit úgy képes megérteni belőle, hogy ennek birtokában alakítani tudja a maga javára. S az ember(-iség) annyi a természetben, amennyit hatni képes rá (ha javára, ha kárára). Az egyéné annyi a

társadalmi tapasztalathól, amennyit meg tud érteni, alkotóan magáévá tud tenni belőle; s ő maga annyi a társadalomban, amennyivel ennek ismeret- és tapasztalatanyagát gyarapítani képes. Kikerekítve: az emberé annyi a világból, amennyit megémszt belőle, az ember annyi a világban, amennyit vissza tud adni neki önmagából.

S akár az ismeretszerzést, akár az ismeret-visszaadást tekintjük is: közösség és egyén kapcsolatteremtése elképzelhetetlen a nyelviség közege nélkül. Igaz: a zenész eljuthat odáig, hogy közvetlen idegrezonancia révén hasson a közönségére; a természettudós kifejezhet alapvető összefüggéseket képletekben és görbékben, a szóbeliség kikapcsolásával. De hogy a zenész és közönsége, vagy a tudós és partnere idáig jusson, ahhoz csak az alapfogalmak nyelvi megértésén keresztül vezethető az útja.

Az ember tehát eredetében is, létformájában is társadalmi lény, s a társadalomba a nyelviség kapcsolja bele és vissza. Ez a társadalmiság azonban a konkrét egyedre nézve elsődlegesen "mikrotársadalmiságot", azaz a közösségiség "kisközösségiséget" jelent. Ahhoz, hogy a "nagyvilágba", de akár csak "az országban" is jól érezze magát, nélkülözhetetlen egy sarok, amelyben "ott-hon van", ahol szerves résznek és egyenrangúnak érezheti magát. - S itt érünk el a társadalom klasszikus szerkezetének bomlásán keresztül az egyén magára maradásáig.

A természetes mikroközösségeknek klasszikus alapformája a család, mégpedig a nagycsalád. Az a legalább három nemzedéket átfogó származási és gazdasági- gazdálkodási közösség, amelyben az új nemzedék "betanulói helyzete" pasztikusán érezhető volt. Amit látott és hallott, az túlnyomó többségében a munkavégzéssel, munkatervezéssel és feladatteljesítéssel volt kapcsolatos; s amit magától (játékként tett), az főleg a felnőtteket utánozta; amit meg feladatul kapott, az a közösségi tevékenységnek volt "erőarányosan" (olykor akár erején felül)

rá eső része. - Ami e mikroközösségen túlmutatott, az is spontán alakulat volt: rokon, baráti társaságok; fejlettebb vidékeken esetleg egyesületek, olvasóköri. Az effélékbe való bepillantás, majd lassú belenövés, magával hozta a "házon kívüli" magatartás formáinak és normáinak megismerését is. Am ez nem volt más, mint a mindennapinak, a családnak némileg megemelkedett formája.

Az iskola csak kiegészítette és koncentrikusan bővítette az elsődleges közösségben a családban szerzett ismereteket és - bizvást mondhatjuk - élettapasztalatokat; majd - férfiaknál legalábbis - a katonáskodás fejlesztette őket tovább; s időközben az ifjú belenőtt a családon belül a felnőtt munkamegosztásba, a családon felül a magasabb spontán kisközösségekbe; mindenütt azzal a fokozatossággal, amely egyfajta betanulás (vagy épp "beavatás") révén emelte őt a kisebb közösségből a nagyobbba, a szűkebből a szélesebbe, az alsóbból a magasabba, s tette ott egyenrangúvá.

Az elmúlt évtizedek fejlődése mindezt gyökeresen átalakította. A három nemzedékes családok egyre-másra szétváltak; a család termelési közösségből fogyasztási közösséggé vált, amelyben munkáról hallani a legkevesebbet "s amit mégis, az korántsem pozitív előjelű). A munkába állt anyák (és nagyanyák mellől) a gyermekek olyan - mesterséges - mikroközösségekbe kerültek át (bölcsődébe, óvodába, napközibe), hol azonos korúakkal, rangúakkal vannak együtt, alig néhány túlterhelt felnőtt felügyelete mellett; s így "betanulói tudat" helyett - joggal - a teljes egyenrangúság érzete épül beléjük.

Mélyíti ezt az érzésüket a családi háttér is. Egyre nagyobb részük csonka, ahol a magára maradt és termelő munkát végző szülő (rendszerint az anya) igen korán "partnernek" tekinti gyermekét, legalábbis az eltávozott másikkal szemben. De a teljes családokban is növekedik az a hányad, amely magára hagyja a gyermeket (az ő vélt érdekében törekedve többre az

anyagi boldogulásban), vagy éppenséggel szabadjára engedi (valamiféle "családi demokratizmus" jelszavával). S amennyire az iskolától várná el a nevelési feladatok teljesítését, annyira zokon veszi azt a "porosz drillt", amely követelményeket támaszt eredményekben és magatartásban, amely legalább bizonyos mértékig "betanulói tudatot" vár el illetőleg próbál-(na) beépíteni.

A családok -egyik ezért, másik azért - a kommunikációs módorra nevelés helyett egyre inkább alkalmazkodnak a gyermekeknek egymásközt és egymással szemben kialakított modortalanságához. Az érintkezésmódok többrétegűségét, a kommunikációs helyzetek és kapcsolattípusok szerinti különbségtételt hazulról egyre kevesebb gyermek ismeri, s a mesterséges mikroközösségek - bölcsődék, óvodák - sem adnak alkalmat ennek a beidegzésére. Már az iskola is egyre tehetetlenebb (s nem is az ő dolga volna megtanítani ezt), nem kis mértékben a szülői rosszszallások miatt. - Így idegződik bele a felnövekvő egyedekbe saját személyi autonómiájuknak túltengő tudata a más személyiségek autonómiájának minimális tisztelete nélkül. Így lesz a külvilág válogatás nélkül "szia", és "te";- és a legrezdületnyibb nézeteltérésre is "te barom"!

A természetes mikroközösség, a család lebomlásával párhuzamosan - egy nagyon is fölülről lefelé "építkező" társadalomformálás torz eredményeként - felbomlottak az utóbbi évtizedekben a hajdan természetes módon alakult kisközösségek is. Gyanúsakká váltak a baráti körök, olvasóegyletek, munkás- és parasztkaszinók; helyüket fölülről letelepített és központi programmal irányított kultúrkombinátók foglalták el; azaz hogy próbálták elfoglalni. Az egyszerű, hagyományos, személyes rokonszenvből kinövő kiscsoportok helyébe lakóhelyi közösségeket próbáltak szervezni, utcabálokkal; esetleg munkahelyi közös esteket. Mindent felülről külsőleges kapcsolatok alapján.

Talán ez is erősítette azt a szétfejlődési (vagy inkább össze nem fejlődési) tendenciát, amelynek gyökerei igen messze nyúlnak vissza. Azzal jellemezhető ez, hogy igazgatási és ebből származó közéleti nyelvű- stílusú függetlenül alakult ki mindennapjaink nyelvétől- stílusától; hogy hivatalos és hivatali nyelvhasználatunk elidegenedett (pontosabban: idegen maradt) a természetestől, a köznapitól. S minthogy kis közéletünk nem a magánélet megemelkedett formája, hanem a nagyközéletnek leszüremlése, kisközéleti stílusunk is merőben idegen a magánéletitől. Régi megfigyelés: munkahelyen, szakszervezeti csoporttertekezleten vagy "haverkodni" tudunk, vagy ha nem, akkor "viszonyulunk" egymáshoz; csak az az egymás megértésére törekvést, egymás megbecsülését tükröző tisztas emberi szó jön ki nehezen a szánkron. Mert ilyen érintkezésformánk talán nincs is. Azt írtam egyszer: kényelmes nyelvi pizzsamánk (ott-honra) van, nyelvi frakkunk is. (közéleti célokra); csak az a jólszabott útcai zakó hiányzik a nyelvi ruhatárunkból, - de nagyon!

A magánéletben - meg a mindennapok alsó szintjén - ugyanis kielégítő eszköz és mód az a "reagálás", amely az egyenrangúakból álló kisgyermeki közösségekben meg az (elsősorban lefelé.) egyenrangúsított kiscsaládban ragad az egyénre; annak jegyében, hogy ott mindenki egyenrangú, de az adott egyén a "leg-egyenrangúbb". Ebben a közegben egyre inkább úgy beszélünk, "ahogy a szánkra jön": nyelvi szempontból válogatás, kommunikációs szempontból pedig a partnerra való tekintet nélkül. Autósok tudják legjobban - de most már a tömegszállító járműveken közlekedés, sőt az egyszerű gyalogjárók is - : milyen kevés kell ahhoz, hogy a másiktól (de rólunk is) lepattanjon a civilizációs máz, és ösztöneink - indulataink uralma alatt küldözgessük egymást melegebb tájakra.

Mert említett "viszonyulási" beidegzésünk nem más, mint civilizációs máz, kívülről származó bevonat. A bölcsödében- óvodában a gondozó, az iskolában az oktatók, az úttörőben s a

magasabb ifjúsági szervezetekben a vezetők, a különféle munkahelyi és mozgalmi közegekben a felsőbb régiók igyekeznek ezt a - bürokratikus származású, brassó- és sajtóközvetítésű - bevonatot föléje boltozni a spontán alakulású és működésű alaprétegnek. Még a legújabb "anyanyelvi nevelési", meg "nyelvi-kommunikációs nevelési" kísérletek mélyén is olyanféle elgondolás rejtezik, hogy a "kommunikációs modort" kell elsajjítatni - a nyelvi érintkezésnek elsősorban a külsődleges jellemzőit, kellékeit. (Egyetemista koromban, nagyjából fél évszázaddal ezelőtt ezt a "viselkedést" próbálta belénk sujkolni egy- az Újvilágból akkor frissen hazaszakadt - hazánkfia. Ma értem meg: miért bérzenkedtünk az efféle "idomítási" kísérlet ellen.)

Ami a legjobban hiányzik a két réteg - a spontán reagálás és a civilizációs máz - között, az volna a valóban emberi: a belső kultúráltság. Anyámat - falusi papné volt - kinevettem kiskoromban, amikor egy-egy parasztasszonyt "finomlelkű teremtésnek" nevezett. (Nem véletlen: férfit nagyon ritkán.) Úgy sejtem: azt érezte és becsülte bennük, amit ma "toleranciának" szokás nevezni. Bár a szó megtévesztő; egyre többen értelmezik tűrőképességnek (vagy épp a "mások elviselése" iránti készségnek. Én "empátiának" mondanám, megértésnek és tapintatnak, ami arra a felismerésre, belátásra és beidegzésre alapul, hogy a másik ember is ember; hogy neki is - mindenkinek - legalább annyi hely jár a világban, mint nekem; mert az én életem regényének legkisebb epizód szereplője is főszereplő a maga élete regényében; s mert őt is ugyanaz a társadalom emelte emberré és emelte ki egyénné, amely engem; s engem is ugyanaz amely őt.

Messzire szaladtunk a nyelv dolgaitól? Koránt sem! A tartalom nem létezik az őt hordozó forma nélkül, s a forma visszahat a tartalomra. A "mütert" és a "fatert" aligha lehetett ugyanúgy tisztelni, mint az "édesanyát" és "édesapát"; de még mindig jobban, mint az "öreglányt" meg a "családdit".

S aki "a szép leánynak csókot adott", abban érzelmek is mozogtak, alighanem némi tisztelet is; de aki "lesmárolja azt a jó dögöt", nem sokkal áll a párzó állatok szintje fölött. Akinek nyelvi szokásrendszerébe nem épülnek bele a köszönés, megszólítás, tisztelet adó magázás formái, az hogyan disztिंगválhatna az emberi értékek különbségei szerint! - S ami egy közösség tagjainak túlnyomó többsége számára ismeretlenné kopik, vagy ismeretlen marad, azt maga a közösség is elveszíti.

A túlzottan egyfajta érintkezés mód, a disztिंगvátatlanság, a modortalanság felé való nivellálódás nyelvhasználati tényhalmazból nyelvi tényé válik, s azon keresztül mentális jellemzővé, társadalmi méreteken.

De nem csupán kommunikációs szerepében fenyegeti veszély a nyelvet, illetőleg - ettől elválaszthatatlanul - magát a közösségi érintkezés szokásrendjét. Gyengülőben van a nyelviségnek ismerethordozó és ismeretközvetítő szerepe is. - Csak egy-két példát nézzünk!

A hajdani szöveges mesék - mely fogalmilag és gondolatilag végigformálva közvetített a társadalom tapasztalatain és közös igazságérzetén átszűrte, emelt szintű valóságképet - két oldalról is támadás érte. Egyrészt elszaporodtak az olyan képes könyvecskék, melyek ismereteket közvetítenek ugyan - növényekről, állatokról, gépekről, valós és képzelt lényekről és tájakról -, de primitív szövegecskéikkel gondolkodásra és (főleg) igazságérzetre, ítélkezésre már nem nevelnek. Másrészt megjelent a rádiómese, amelynek a kisgyermek élvezője-hallgatója, de már nem személyes résztvevője, alkotó társa.

- A végső dőfést a tv-mesének az a fajtája adta meg, amelynek szövege sincsen, csak alig megfejthető "története" (legfőleg felgyorsított csipogó magnó-halandzsával hangosítva), amely ezért a gyermeknek sem az ismereteit, sem a gondolkodását nem irányítja, neveli, hanem szabadjára hagyja.

Azután - a magunk csinálta csutkababa, rongyfoci, ij és

nyílvessző, meg a fűzfásíp, a kukoricaszár-muzsika, a fésű-
re illesztett selyempapír helyett - megjelentek az óraszer-
kezetes, majd a villanymotoros, végül az elektronikus játé-
kok az egyik oldalon, s az egyre bonyolultabb zener reprodukáló
gépezetek amásikon; amelyeknek működtetése belső természetük
ismerete nélkül is élményt ad; de alkotó közreműködésünk hi-
ján csak passzívát, csak használóit. Követik ezt a számoló
- majd számítógépek, ahol az önálló programkészítés már az
"alkotó ráhatás" érzetét keltheti a vele játszódozóban. - S
ki veszi észre vajon, hogy a felnövekvő nemzedék mindezek ré-
vén hamarabb tanulja meg befolyásolni, irányítani a történé-
seket, a külső valóságot, mint megismerni és megérteni annak
belső természetét, s így beavatkozása nem alkotó továbbfej-
lesztés hanem voluntáris manipuláció!

S itt ismét a "civilizációs mázhoz" értünk vissza, egy má-
sik oldalról. Mert az ember egyre tehetetlenebbé válik a tech-
nikája nélkül, egyre kiszolgáltatottabbá, ha az cserben hagyja.
S ennek révén egyre manipulálhatóbb kiszolgáltatottja a tech-
nika kézbentartóinak, mások akarata szerint részesülő fogyasztó-
ja az egyre készebb anyagi és szellemi javaknak. Nemcsak
hogy kimarad a létrehozásukból, de idestova még a választási
lehetőségét is csupán az "eszi, nemeszi" elve jellemzi.

Mit jelez hát a nyelv ma közösség és egyén viszonyáról?
Azt, amit sok más oldalról is látunk: hogy a spontán kisközös-
ségek felbomlásával az egyén nem a nagyközösséghez kapcsolódik
át, hanem magára marad. Az egyéneken társadalmi méretekben
kialakult egy olyan fajta kettősség - tudattalan tudathasadás,
amely magánemberként a mindennapokban, a reflexszerű, spontán
reagálások szintjére süllyeszti őket; közéleti emberként, há-
zon kívüli életükben pedig egy könnyen repedő, kívülről rájuk
vitt civilizációs mázzal vonja be őket. - Ami hiányzik e kettő
közül, az egy elemző valóságismeretre alapuló, elmélyült gon-
dolkodást és a mások megbecsülésén nyugvó gazdag érzélemvilá-
got rejtő - vagy inkább feltáró - belső kultúráltság, ami

magasabb szintre emelhetné az elsőt, a magánéletit, és szervezettebbé érlelné a másodikat, a közéletit; s elvethetne annak felismerőségét: az igazi demokrácia nem a magunk egyenlőségének, az igazi humanitás nem a magunk emberségének elismerésével kezdődik, hanem a másikkal, a másokéval.

Jegyzet:

1. Deme László: Nyelviség és megismerése

Filozófiai Közlemények X. évf. 1.sz. 52-53.
oldal